Emanuela Timotin

FRIGURI 'FEBRĂ', SINONIMELE ŞI CONCURENŢII SĂI ÎN ROMÂNA VECHE. EVOLUŢIA UNUI CÂMP ONOMASIOLOGIC*

Câmpul onomasiologic al „febrei" în limba română contemporană este reprezentat de un număr mare de termeni, precum *aprindere*, *arsătură*, *arsoare*, *arsură*, *arşiţă*, *arzime*, *căldură*, *dogoreală*, *foc*, *focărie*, *încinteală*, *(în)fierbinţeală*, *înfocăciune*, *temperatură* etc., motiv pentru care a făcut deja obiectul unei cercetări autonome, realizate de Lucreţia Mareş[1]. Varietatea cuvintelor desemnând „febra" în româna contemporană pare a indica eventualele probleme de istorie a limbii pe care le-ar putea dezvălui cercetarea câmpului onomasiologic al „febrei" în româna veche, cu atât mai mult cu cât există diverse tipuri de mărturii istorice datând din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea care vorbesc despre această boală sau simptom maladiv. În afara informaţiei furnizate de Cantemir[2], a unor documente, private sau oficiale, între care ultimele indică acţiunile întreprinse de autorităţi pentru a reduce epidemiile febrile[3], numeroşi călători străini în ţările române descriu această realitate, dureroasă atât pentru ei, cât şi pentru locuitorii ţinuturilor pe care le vizitau. Astfel, la începutul secolului al XVI-lea, Francesco Massaro nota că, în urma şederii la un castel înconjurat de mlaştini, fusese cuprins de febră[4]; în veacul al XVII-lea, Paul de Alep evoca un preot a cărui boală febrilă fusese provocată de

* O parte a concluziilor acestei lucrări au fost prezentate într-o comunicare susţinută în cadrul celui de-al XXV-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică, Innsbruck, 3–8 septembrie 2007.

[1] *Termeni pentru noţiunea de 'febră' în limba română*, în LR, XVII, 1968, p. 25–37.

[2] „Cu toate acestea, Moldova nu cunoaşte multe boli, câteodată, dar arareori, este bântuită de molimă şi de friguri rele... Natura frigurilor celor rele este acolo alta, decât în celelalte părţi ale Europei. Ele sunt, îndeobşte, tare avane, ba chiar aproape pestilenţiale, astfel că aceia ce suferă de ele, cei mai mulţi, se sting în cea de a treia zi, rari cei care să mai aibă parte de criza celei de a şaptea zile, foarte rari care să-şi mai recapete sănătatea"; text preluat din D. Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviæ*, ediţie critică întocmită de D. Sluşanschi, Bucureşti, 2006, p. 32.

[3] Pentru aceste documente, vezi V. Gomoiu, Viorica Gomoiu, *Istoria paludismului în România*, Brăila, 1938. Pentru poziţia importantă pe care o avea febra în patologia tradiţională stă mărturie evocarea sa în poezia populară, conform căreia numai dragostea poate produce suferinţe mai mari; vezi V. Gomoiu, Viorica Gomoiu, *Medicina în poezia populară românească*, Bucureşti, 1938, p. 15.

[4] *Călători străini despre ţările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 166–167.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

ape nesănătoase[5]; la începutul secolului al XVIII-lea, Friedrich Schwanz von Springfels scria că Oltenia nu cunoştea ciuma, ci febra, rece sau caldă[6]; la sfârşitul aceluiaşi secol abatele François-Xavier de Feller menţiona existenţa, în Transilvania, a unei inscripţii latine consacrate zeiţei *Febris*: *Febri Divae/ Febri Sanctae/ Febri Magnae/ Camilla Amata/ Pro filio/ Male affecto*[7]; în aceeaşi perioadă, Francesco Grisellini, autorul unei istorii a Banatului, povestea că românii, mai ales cei tineri, suferă de febră[8].

Termenii latini cu sensul de ‘febră’ care au fost moşteniţi în română, *febris*, respectiv *frigora*, sugerează, la rândul lor, importanţa studierii diacronice a acestui câmp semantic. *Febris*, care aparţine „au stock archaïque des termes latins de pathologie”[9], se regăseşte atât în aromână şi meglenoromână, sub formele *h’avră*, respectiv *iavră* ‘febră’, cât şi în dacoromână, unde forma *fior* are semnificaţia ‘frison’. Pentru a desemna „febra”, dacoromâna şi meglenoromâna utilizează şi termenul *friguri*[10], plural al lui *frig* (< lat. *frigus*) cu schimbare semantică, continuând astfel tendinţa latinei vulgare din perioada târzie, unde pluralul *frigora* însemna ‘febră’[11]. Termenul *febră* este un neologism atestat atât în dacoromână, din secolul al XIX-lea[12], cât şi în istroromână[13].

[5] *Călători străini despre ţările române*, VI, partea I, Paul de Alep, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, 1976, p. 141.

[6] *Călători străini despre ţările române*, IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1997, p. 47.

[7] *Ibidem*, p. 574; cf. Ch. Daremberg, E. Saglio, éd., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1896, t. II, 2e partie, s.v. *febris*, care arată că inscripţia este apocrifă.

[8] *Călători străini despre ţările române*, X. 1, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (redactor responsabil), Bucureşti, 2000, p. 396.

[9] Vezi M. D. Grmek, *La dénomination des maladies considérées comme nouvelles par les auteurs antiques*, în G. Sabbah (ed.), *Le latin médical. La constitution d’un langage scientifique*, St.-Étienne, 1991, p. 198.

[10] Pentru *friguri* ca termen comun dacoromânei şi meglenoromânei, dar absent din aromână şi în istroromână, vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925, p. 79.

[11] Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I. *Les origines*, Paris, 1901, p. 190. Pentru diferenţa semantică dintre singularul şi pluralul termenului *frig*, vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1986, p. 173.

[12] Vezi Sanda Reinheimer-Rîpeanu (sous la direction de), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, Bucureşti, 2004, s.v. *febris*, care notează că dacoromânul *febră* este atestat pentru prima oară în 1813 şi că reprezintă un neologism cu etimologie multiplă, latină şi italiană. Termenul nu a atras atenţia lexicografilor: DA (*Dicţionarul limbii române*, II, partea I, F–I, Bucureşti, 1934) nu îl explică, ci trimite la *friguri*, aşa cum fac şi dicţionarele lui Candrea-Adamescu, Şăineanu şi Scriban; vezi I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”. Partea I. Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, 1931, s.v. *febră;* L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române*, Craiova, 1922, s.v. *febră*; A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939, s.v. *febră*. Termenul *febră* nu este inventariat în dicţionarele lui Tiktin sau Ciorănescu; vezi H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, II, Bucureşti, 1895; Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, 2002.

[13] Pentru termenul istroromân *febra*, vezi S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, Bucureşti, II, 1926, p. 41; III, 1929, p. 290.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

1. Lucrarea de faţă nu are ca obiectiv principal întocmirea unui inventar exhaustiv de cuvinte aparţinând acestei clase semantice[14], ci urmăreşte să identifice termenii cu sensul de 'febră' care se bucură de o utilizare frecventă în limba literară[15], să înţeleagă raporturile lor cu termenii sinonimi din epocă şi modul în care un astfel de termen, în urma acestei concurenţe, îşi păstrează sau nu poziţia în uzul limbii.

Vor fi analizate trei tipuri de documente: a) diversele ediţii ale *Bibliei* şi ale cărţilor liturgice, pentru a identifica un lexic stabil al „febrei", în condiţiile în care aceste scrieri promovează un model fix, constituit în raport cu fixarea normei literare; b) lucrările lexicografice, pentru a repera eventualele serii sinonimice şi pentru a determina raporturile dintre termenii utilizaţi în epocă; c) descântecele, susceptibile să vindece toate tipurile de stări febrile, datorită valorilor curative care le erau atribuite.

2. *Biblia* şi *Noul Testament* sunt o sursă privilegiată pentru această cercetare, deoarece vindecarea febrei se numără printre miracolele înfăptuite de Hristos (*Matei* 8, 14–15, *Marcu* 1, 29–32, *Luca* 4, 38–39) şi de apostolul Pavel (*Fapte* 28, 8). Aceste fragmente reprezintă o mărturie importantă pentru înţelegerea frecvenţei cu care erau utilizaţi anumiţi termeni cu sensul de 'febră', deoarece atât cele trei pericope evanghelice, cât şi fragmentul din *Fapte* erau citite în timpul slujbei, aşa cum arată preluarea lor în *Evangheliar* şi în *Apostol*[16]. În plus, în condiţiile în care aceste texte au cunoscut mai multe traduceri în româneşte, bazate pe surse de origine slavă, greacă şi, câteodată, chiar latină, analiza lor va arăta în ce măsură traducătorii preferau să utilizeze termeni curenţi din româna literară a epocii sau să urmeze fidel modelele utilizate.

În ordine cronologică, primul termen denumind „febra" care apare în literatura secolului al XVI-lea este *foc* (< lat. *focus*). Traducând sl. **ѻгнь** 'foc, febră'[17], el apare întâi în *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu, tipăritură realizată între 1551–1553 de Filip Moldoveanul, care cuprinde *Evanghelia lui Matei*: „Într-aceea vreamea vine Isus în casa lui Pătru şî vădzu socra sa dzăcând, ardea ca foc. Şi atinse de mâna ei, şî o părăsi *foc*. Sculă-să şî sluji lui" (f. 19^{r})[18].

[14] Lucreţia Mareş a început să realizeze un astfel de inventar, dar demersul său este întrucâtva invers celui de faţă, în măsura în care pleacă de la termenii din româna contemporană care desemnează „febra" şi urmăreşte cele mai vechi atestări ale acestora; vezi Lucreţia Mareş, *art. cit.*, p. 31–33.

[15] Ca urmare, această lucrare nu va discuta denumirile specifice terminologiei medicale decât în măsura în care acestea se regăsesc şi în alte texte ale epocii.

[16] Aceste cărţi de cult, care au cunoscut o utilizare mai largă decât *Biblia* şi *Noul Testament*, stipulează că textul din *Matei* se citea în a patra sâmbătă după Rusalii, cel din *Marcu* – în a douăsprezecea joi după Rusalii, cel din *Luca* – în a nouăsprezecea luni după Rusalii, iar fragmentul din *Fapte* – în a şaptea sâmbătă după Paşti.

[17] Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1862–1865. s.v.

[18] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*, Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, 1971, p. 157.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

Cuvântul *foc* ‘febră’ apare, de asemenea, în *Tetraevanghelul* lui Coresi[19] şi în *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicești din 1574[20]. Comparația dintre textul coresian şi izvodul său arată că termenul *foc* reprezenta tot o traducere a sl. **ѻгнь**[21]. În pericopa din *Luca*, construcția *foc mare* traduce sl. **wгнє вєлїѥ**:

Matei: „În vreamea aceaea vine Isus în casa lu Pătru. Văzu soacra lui zăcând şi de *foc* aprinsă. Şi se pipăi cu mânile de ea, contenise *focul* şi se sculă sluji lui” (f. 14^{v}).

Marcu: „În vreamea aceaea veniră în casa lu Simon şi lu Andrei cu Iacov şi cu Ioan. Soacra lu Simon zăcea de *foc* aprinsă şi aciia grăiră Lui de ea. Şi se apropie Isus de rădică ea, prinse-o de mâna ei şi o // lăsă ea *focul* aciia şi slujiia lui” (f. 69^{v}–70^{r}).

Luca: „În vreamea aceaea vine Isus în casa lu Simon. Soacra lu Simon era ținută de *foc mare* şi rugară el de ea şi să sculă pri-nsa, opri *focul* şi o lăsă ea. Aciia să sculă, slujiia lor” (f. 122^{r})[22].

Acelaşi termen, *foc*, se regăseşte şi în câteva versiuni din *Faptele apostolilor*. Apare întâi în versiunea slavo-română a popii Bratul, cu mențiunea că termenul este utilizat la plural, deşi traduce singularul **wгнєм**: „fu tatăl lu Po<p>lie de *focure* şi de a lu apei trându a zăcea ținutu” (f. 258)[23]. *Foc* este utilizat şi în *Apostolul* lui Coresi: „fu tată lu Poplie de *foc* şi apă cu trând ținut zăcea” (137)[24].

Versiunea *Faptelor* din *Codicele Voronețean*, copiat între 1563–1583, consemnează un alt termen pentru a desemna „febra”, *miață*: „fu tatăl lu Poplie / de *miață* şi de apa trândului lânged” (f. 49^{r-v})[25]. Cuvântul *miață*, înregistrat în româna veche cu această unică ocurență unde are sensul de ‘febră’, desemnează în româna contemporană ‘delirul’ sau ‘tifosul’ şi este utilizat în regiunile Banatului şi Oaşului,

[19] Vezi *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov 1560–1561*, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti 1963. Pentru argumente pirvind datarea textului coresian în perioda *post* 1551–1553 – *ante* 1560, vezi I. Gheție, Al. Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, 1994, p. 67–79.

[20] Aserțiunea noastră se bazează pe rezultatele comparației dintre cele două texte întreprinse de Florica Dimitrescu. Pentru raportul dintre aceste două scrieri, vezi, de asemenea, I. Gheție, *Raportul dintre* ***Tetraevanghelul lui Coresi*** şi ***Evangheliarul din Londra***, în *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 182–195.

[21] Vezi, pentru comparație, *Tetraevanghelul* slavon tipărit în 1562 de Coresi, CRV 11, f. 7^{v}, 60^{v}, 110^{v}.

[22] *Tetraevanghelul tipărit de Coresi…*, *op. cit.*, p. 48, 78, 106.

[23] Utilizăm facsmilele din Biblioteca Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din Bucureşti. Pentru acest manuscris, vezi Gh. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559 - 1560)*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 301–345; *idem*, *Primul manuscris românesc precoresian datat:* ***Codicele popii Bratul din Braşov*** *(1559–1560) şi sursele sale*, în *Studii de lingvistică şi filologie*, Timişoara, 1981, p. 59–103; *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Iaşi, 2003.

[24] Vezi *Texte de limbă din secolul XVI*, reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, vol. IV. *Lucrul apostolesc – Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Braşov la anul 1563*, Bucureşti, 1930, p. 137, zaceala 51. Pentru acestă această tipăritură coresiană, vezi şi I. Gheție, Al. Mareş, *op. cit.*, p. 90–101.

[25] Vezi *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981, p. 325–326.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

sub forma *(m)niaţă*[26]. Cu forma *ńaţă*, el apare şi în aromână[27], fiind atestat în Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία Λεξικὸν Τετράγλωσον publicat de Daniel Moscopoleanul în 1794[28] („şi nă pidipseaşte cu lăngori, cu puşcl'e, cu *ńaţe*")[29], cu sensul de 'tifos, boală molipsitoare care te face să zaci îndelung în pat'[30].

În *Carte cu învăţătură*, diaconul Coresi întrebuinţează un alt termen cu sensul de 'febră', *ogniţă* (< sl. **огница**): „Cumu e amu den mâncarea ceaia multa aprindere, iară den aprindere se naşte *ogniţa*"[31]. Cuvântul este atestat şi azi în Moldova, dar denumeşte o boală a animalelor domestice, caracterizată prin inflamarea plămânilor[32].

Secolul al XVII-lea marchează o schimbare importantă în dinamica termenilor folosiţi pentru a exprima „febra".

O versiune slavo-română a *Faptelor apostolilor*, copiată în 1646 şi conservată în prezent în ms. rom. 85 din Biblioteca Academiei Române, recurge la

[26] Vezi Al. Mareş, *Teoria elementelor slave nord-carpatice din vechile texte româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, III, Bucureşti, 1974, p. 276; informaţiile sunt preluate şi în *Codicele Voroneţean*, *op. cit.*, p. 39.

[27] Etimologia dacoromânului *(m)niaţă* şi a aromânului *ńaţă* nu a întrunit consensul specialiştilor, care au optat, de-a lungul timpului, pentru un etimon latin, fie acesta *nex*, *necem* (> **necea febris* > *necea*, după modelul lui *consobrinum verum* > *ver*), *metus* (> **metea febris*) sau **ignitia*/ *ignicia*; pentru o trecere în revistă a acestor opinii, vezi Maria Purdela-Sitaru, *Note asupra sensurilor şi etimologiei cuvântului rom.* ***miaţă***, în SCL, XXXIV, 1983, p. 355–357. Recent, în favoarea etimonului **ignitia* s-au pronunţat Valeriu Rusu (*Termeni pentru denumirea tifosului (Pe baza ALR)*, în „Fonetică şi dialectologie", II, 1960, p. 214–215), Mariana Costinescu (*Codicele Voroneţean*, *op. cit.*, p. 39), Maria Purdela-Sitaru (*art. cit.*, p. 356–357). Pandele Olteanu a avut o poziţie echivocă cu privire la etimologia termenului, despre care consideră că ar fi slavă sau necunoscută; vezi P. Olteanu, *Contribuţii la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante. I. Substantivele*, în SCL, XI, 1960, p. 611. Probabil din cauza acestor dispute, s-a considerat, uneori, că termenul are o etimologie necunoscută; vezi DLR, VI, litera M, Bucureşti, 1965, s.v.; Al. Mareş, *art. cit.*, p. 276.

[28] Pentru discuţiile privind datarea primei ediţii a lucrării lui Daniel Moscopoleanul, vezi Th. Capidan, *Daniil Moscopoleanul*, în *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943, p. 387–397.

[29] Vezi P. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, 1909, p. 146. Pentru o ediţie recentă a lucrării lui Daniel, vezi J. Kristophson, *Das Lexicon Tetraglosson des Daniil Moschopolitis*, în „Zeitschrift für Balkanologie", X, 1974, Heft 1. Pentru o analiză recentă asupra lexicului glosarului lui Daniel, vezi Gr. Brâncuş, *Observaţii asupra structurii vocabularului aromân în dicţionarul lui Daniil Moscopoleanul*, în SCL, XLIV, 1992, p. 39–43.

[30] P. Papahagi, *op. cit.*, p. 234. Tache Papahagi îl explică în mod similar, ca 'tifos, febră tifoidă', în *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974, s.v. *n'eaţă;* cf. H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, s.v., care glosează termenul ca 'Fieber'.

[31] Vezi Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*, publicată de S. Puşcariu şi Al. Procopovici, vol. I, *Textul*, Bucureşti, 1914, p. 430. Glosat ca 'friguri', termenul a fost inventariat pentru prima oară între termenii de origine slavă prezenţi în româna secolului al XVI-lea de Ovid Densusianu, în *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, *Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 518; vezi, de asemenea, DLR, VII, partea a 2-a, litera O, Bucureşti, 1969, s.v.

[32] *Ibidem*.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

un termen nou, *lângoare* (< lat. *languor*), pentru a traduce sl. **ѻгнь** ‘febră’: „Tâmplă-se tatăl lui Poplie de *lângoare* şi de trândzi de apă era ţinuţi şi dzăcea” (f. 112^{r-v}). Traducând acelaşi cuvânt slavon, termenul se regăseşte şi în alte două versiuni manuscrise ale *Faptelor apostolilor* din Biblioteca Academiei Române: una a fost copiată la o dată necunoscută, în prima jumătate a secolului al XVII-lea (ms. rom. 1252, f. 69^{v}), iar cea de-a doua datează din 1652 (ms. rom. 69, f. 166^{v})[33]. Această utilizare arată că *lângoare*, care în secolul al XVI-lea denumea generic orice boală[34], cunoaşte o specializare semantică spre jumătatea veacului al XVII-lea.

Odată cu tipărirea *Noului Testament* din 1648, în câmpul onomasiologic al „febrei” din româna veche pătrunde un termen nou, *friguri*, utilizat atât în *Evanghelii*, cât şi în *Fapte*. Excepţie face pericopa din *Matei*, unde cuvântul apare atât la singular, cât şi la plural:

Matei: „Şi vine Isus în casa lui Pătru, văzu pre soacra lui zăcând în pat, de *friguri*. Şi o atinse de mână şi lăsă pre ea *frigul*, şi să sculă şi slujiia Lui”.

Marcu: „Şi atunceşi, ieşind den sinagoga, veniră în casa lui Simon şi a lui Andreiu, cu Iacov şi Ioan. Iară soacra lui Simon zăcea, de *friguri* prinsă, şi numaicât zisără Lui de ea. Şi mearse de o sculă ţiindu-o de mână şi aciiaşi lăsară pre ea *frigurile* şi slujiia lor”.

Luca: „Iară sculându-să Isus den sinagoga, întra în casa lui Simon, iară soacra lui Simon era prinsă de *friguri* şi rugară el pentru ea. Atunci stând El lângă ea şi certă *frigurile* şi o lăsară pre ea, iară ea numaidecât sculându-să, slujiia lor”.

Fapte: „Şi fu tatăl lui Poplie cuprinsu de *friguri* şi de vintre zăcând”.

O situaţie aproape similară se regăseşte în *Biblia* de la 1688; totuşi, în *Evanghelia lui Matei*, pentru a denumi „febra”, traducătorii recurg atât la substantivul *friguri*, cât şi la adjectivul participial *înfierbântată* (< vb. *înfierbânta* < adj. *fierbinte*).

Matei: „Şi viind Isus în casa lui Petru văzu pre soacra lui zăcând şi *înfierbântată*. Şi o atinse de mână şi lă//să prea ea *frigurile* şi să sculă şi slujiia lui”.

Marcu: „Şi îndată ieşind den adunare, veniră în casa lui Simon şi a lui Andreiu, cu Iacov şi Ioan. Iară soacra lui Simon zăcea de *friguri* prinsă şi numaidecât ziseră lui de ea. Şi, mergând, o sculă pre ea, ţiindu-o de mână, şi îndată lăsară pre ea *frigurile* şi slujiia lor”.

Luca: „Şi sculându-să Isus den sinagoga, întră în casa lui Simon. Iară soacra lui Simon era prinsă de *friguri foarte* şi ruga pre el pentru ea. Şi stând asupra ei, certă *frigurile* şi o lăsară pre ea, şi numaidecât sculându-să slujiia lor”.

Fapte: „Şi fu tatăl lui Poplie, de *friguri* şi de vintre cuprins, zăcea” [35].

[33] Pentru o descriere a ms. rom. 85, 1252 şi 69, vezi G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, Bucureşti, 1978, p. 31–32, 266, 29.

[34] O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 451.

[35] Texte preluate din *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Şerban Vodă Cantacuzino, Domnul Ţării Româneşti, retipărită după 300 de ani în facsimil şi transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, această ediţie văzând acum, din nou, lumina tiparului, cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1977, p. 755–756, 775, 792, 854.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

În aceste condiţii, folosirea exclusivă a cuvântului *foc* în *Evangheliarul* tipărit la Bucureşti în 1682 pare a actualiza un model din secolul al XVI-lea:

Matei: „În vreamea aceea viind Isus în casa lui Petru, văzu pre soacra lui zăcând şi fiind arzând cu *foc*. Şi să atinse de mâinile ei şi o lăsă pre dânsa *focul* şi să sculă şi slujiia Lui".

Marcu: „În vreamea aceaea veni Isus în casa lui Simon şi a lui Andrei cu Iacov şi cu Ioan, iară soacra lui Petru zăcea aprinsă cu *foc* şi îndată spuseră Lui de dânsa. Şi viind, o rădică pre dânsa, apucându-o de mână. Şi o lăsă pre dânsa *focul* îndată şi slujiia lor".

Luca: „În vreamea aceaea veni Isus în casa lui Simon, iară soacra lui Simon era cuprinsă cu *foc mare* şi-L rugară pre Dânsul pentru dânsa. Şi stând lângă ea, dojeni *focului* şi o lăsă pre dânsa".

Dacă utilizarea termenului *foc* 'febră' diferenţiază *Evangheliarul* tipărit la Bucureşti în 1682 de textele similare imprimate în epocă, ea îl apropie, în acelaşi timp, de *Tetraevangheliarele* (slavo-)române manuscrise redactate între jumătatea secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor. Astfel, *Tetraevangheliarul* slavo-român transcris de Ionaşcu din Coiceni în 1677, *Tetraevangheliarul* copiat la mijlocul secolului al XVII-lea şi cel copiat de grămăticul Teofil din Rucăr în 1702–1703 recurg la un singur termen, *foc*, pentru a denumi „febra":

Matei: „Întru vreamea aceaea veni Isus în casa lui Petru şi vădzu soacra lui dzăcând şi cu *foc* aprinsă. Şi se atinse de mânule ei şi o lăsă pre însă *focul*. Şi se sculă şi-i slujiia lui" (f. 10^{v}–11^{r});

Marcu: „Şi veni în casa lui Simon şi a lui Andreiu cu Iacov şi cu Ioan. Iar soacra lui Simon zăcea cu *foc* aprinsă. Şi-atunce îi grăiră lui dinsă. Şi se apropie Isus de o rădică pre însă şi o luă pr-insă de mână şi o lăsă pr-insă atunce şi *focul* şi le slujiia lor" (f. 53^{v});

Luca: „Şi întră în casa lui Simon, iar soacra lui Simon era ţinută de *foc mare* şi-l rugară pre îns dinsă. Şi stătu lângă însă de conteni *focului* şi o lăsă pre însă şi atunceş să sculă de le slujiia lor". (f. 90^{v}) [36].

Totuşi, chiar dacă *Evangheliarul* tipărit la Bucureşti în 1682 şi *Tetraevangheliarele* manuscrise din a doua jumătate a veacului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea folosesc exclusiv termenul *foc*, tipăriturile de la sfârşitul veacului al XVII-lea arată rolul privilegiat al cuvântului *friguri* între termenii utilizaţi pentru a denumi „febra". Astfel, în *Evangheliarul grec-român* din 1693, tipărit la Bucureşti, dacă în textul din *Matei* se recurge tot la *foc*, probabil din cauza legăturii strânse dintre termenii greceşti πυρετὸς 'febră' şi πῦρ 'foc' sau sub

[36] Am prezentat fragmentele din ms. rom. 296 Biblioteca Academiei Române, datând de la mijlocul secolului al XVII-lea. Fragmentele corespunzătoare din *Tetraevangheliarul* slavo-român din 1667 şi din *Tetraevangheliarul* din 1702–1703 sunt foarte apropiate de cele citate; vezi ms. rom. 497 (f. 36^{r}, 140^{v}, 250^{r}), respectiv 1154 (f. 14^{v}, 57^{v}, 160^{v}) din Biblioteca Academiei Române. Pentru o descriere a acestor trei manuscrise, vezi G. Ştrempel, *op. cit.*, p. 83, 127, 241. Este interesant de semnalat că *Apostolul* din ms. rom. 1154 (f. 188^{r}–237^{r}), datând de la începutul secolului al XVIII-lea, oferă o mărturie directă a concurenţei dintre termenii *foc* şi *friguri*: astfel, textul manuscris – „şi să tâmplă tatăl lui Poplie de era trudit de *foc*" – este glosat marginal în felul următor: „de era cuprinsu de *friguri*"; vezi M. Gaster, *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*, Bucureşti, 1929, p. 239.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

presiunea tradiţiei traducerilor româneşti, fragmentele din *Marcu* şi *Luca* utilizează exclusiv *friguri*[37]:

Matei: „În vreamea aceea viind Isus în casa lui Petru, văzut-au pre soacra lui zăcând şi fiind arzând de *foc* (πυρεωυταν). Şi să atinse de mâna ei şi o lăsă pre dânsa *focul* (ὠ πυρετὸς) şi să sculă şi slujiia Lui”.

Marcu: „…iară soacra lui Petru zăcea de *friguri* (πυρεωυτα) şi îndată spuseră Lui de dânsa. Şi viind, o rădică pre dânsa, apucându-o de mână. Şi o lăsară *frigurile* (ὠ πυρετὸς) îndată... ”.

Luca: „... iară soacra lui Simon era cuprinsă de *friguri mari* (πυρετῳ μεγαλῳ) şi rugară pre El pentru dânsa. Şi stând lângă ea, dojeni pre *friguri* şi o lăsară...”.

Utilizarea termenului *friguri* se generalizează în celelalte ediţii ale *Evangheliarului* şi *Apostolului*, tipărite în diverse centre tipografice româneşti între sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul veacului al XIX-lea[38]. Odată cu impunerea acestui cuvânt, o sintagmă nouă, *friguri mari*, apare recurent în fragmentul din *Luca* şi înlocuieşte construcţiile utilizate anterior pentru a desemna intensitatea bolii[39]. Numeroasele ediţii ale *Evangheliarului* şi *Apostolului* joacă un rol important în fixarea, la nivelul limbii literare, a denumirilor „febrei” şi impun un termen stabil pentru a o desemna, *friguri*, respectiv o sintagmă, *friguri mari*, pentru a indica intensitatea sa. Prin utilizarea lor în slujbele religioase, aceste texte întrec prestigiul ediţiilor anterioare ale *Noului Testament* şi ale *Bibliei* şi influenţează ediţiile ulterioare ale textului sacru. Astfel, cu excepţia *Noului Testament* de la Bucureşti din 1703, care reia fidel textul *Bibliei* din 1688, *Biblia* tradusă la Blaj, în 1795, de Samuil Micu[40] şi cea tipărită la mănăstirea Neamţ în 1818 urmează fidel modelul *Evangheliarelor*. Doar în traducerea românească a *Vulgatei*, întocmită în

[37] Pentru a evidenţia termenii distincţi la care recurge traducătorul pentru a transpune în română acelaşi termen grecesc, am notat între paranteze, în textul românesc, cuvintele greceşti referitoare la „febră”.

[38] Aserţiunea se bazează pe studierea *Evangheliarelor* imprimate la Snagov (1697), Bucureşti (1723, 1742, 1750, 1760, 1775), Râmnic (1746, 1784, 1794), Iaşi (1762), Blaj (1765, 1776), Sibiu (1806) şi Neamţ (1821), respectiv pe cercetarea *Apostolelor* tipărite la Buzău (1704, 1743), Bucureşti (1743, 1774, 1784), Râmnic (1747, 1784, 1794), Iaşi (1756) şi Blaj (1767, 1802).

[39] Cf. *supra*, „*foc mare*”, în *Tetraevanghelul* lui Coresi, sau „era prinsă de *friguri* **foarte**”, în *Biblia* de la 1688.

[40] Această traducere, recent editată (*Biblia de la Blaj. 1795*, ediţie jubiliară, cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Lucian Mureşan, Mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000), va perpetua utilizarea teremenului *friguri* ‘febră’, deoarece a servit drept model *Bibliei* tipărite în 1819 la Sankt Petersburg, *Bibliei* coordonate de episcopul Filotei al Buzăului, apărute între 1854–1856, şi *Bibliei* de la Bucureşti din 1914; vezi Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640–1800). Aspecte ale evoluţiei limbii române literare până la 1840*, vol. I, Suceava, 2001, p. 7; ead., ***Biblia de la Blaj (1795).*** *Moment de referinţă în cultura românească*, Conferinţele Academiei Române, Bucureşti, 2004, p. 19–23.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

1760–1761 la Blaj[41], deşi *friguri* este utilizat ca în *Evangheliare*[42], sintagma *friguri mari* devine, în fragmentul din *Luca*, *mari friguri*, fără îndoială datorită fidelităţii traducătorului faţă de textul original:

„Şi sculându-să Isus din sinagoga, au întrat în casa lui Simon. Iară soacra lui Simon era prinsă de *mari friguri* şi s-au rugat Lui pentru ea. Şi, stând lângă ea, au poruncit *frigurilor* şi o au lăsat...”; cf. „Surgens autem Jesus de synagoga, introivit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur *magnis febribus*, et rogaverunt illum pro ea. Et stans super illam, imperavit *febri*: et dimisit illam...”[43].

2.1. Lexicoanele redactate în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea reprezintă o sursă importantă pentru a identifica termenii din epocă cu sensul de ‘febră’; ele oferă, în acelaşi timp, posibilitatea de a surprinde eventuala concurenţă dintre aceştia.

În secolul al XVI-lea, termenii româneşti care apar ca glose în marginea unor manuscrise slavone sau în dicţionarele slavo-române nu privesc niciodată noţiunea de „febră”[44]. O situaţie similară regăsim în anumite lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea, al căror model îl reprezintă dicţionarul slavo-rus al lui Pamvo Berânda, apărut la Kiev în 1627[45].

Totuşi, în dicţionarul redactat în 1649 de Mardarie Cozianul, **жєгавица** ‘febră’[46] este tradus prin *lângoarea* (< lat. *languor*)[47]. Scribul utilizează încă o dată acelaşi cuvânt pentru a traduce **ѻгница** ‘febră’[48]. Într-un alt dicţionar de acest tip,

[41] *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, Bucureşti, 2005, 5 vol.

[42] Termenul *friguri* apare în toate contextele referitoare la boala soacrei lui Petru: *Matei* 8, 14–15: „Şi venind Isus în casa lui Petru, au văzut pre soacra lui zăcând şi prinsă de *friguri*. Şi au atins mâna ei şi o au lăsat *frigurile*...” (*ibidem*, vol. 5); cf.: „Et cum venisset Jesus in domum Petri, vidit socrum ejus jacentem et *febricitantem*; et tetigit manus ejus, et dimisit eam *febris*...” (text preluat din *Biblia Sacra Vulagatae Editionis* Sixti V et Clementis VIII, Pont. Max. auctoritate recognita, editio nova, Viennae, 1863).

[43] Textul latin este preluat din *ibidem*.

[44] Cf. E. Kałużniacki, *Ueber ein kirchenslavisch-rumänisch Vocabular*, în „Archiv für slavische Philologie”, 1894, p. 46–53; I. Bogdan, *Glose române într-un manuscris slavon din secolul XVI*, în *Scrieri alese*, cu o prefaţă de E. Petrovici, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 542–558; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei româneşti*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 141–147. Pentru o descriere sintetică a lexicoanelor din secolul al XVI-lea, vezi M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 7; Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1973, p. 161–162.

[45] Pentru o descriere generală a acestor dicţionare, vezi Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Gr. Creţu, Bucureşti, 1900, p. 28–57; M. Seche, *op. cit.*, p. 7–8; D. Strungaru, *art. cit.*, p. 148–153; Gh. Mihăilă, *op. cit.*, 1973, p. 162. Pentru studii consacrate acestor lexicoane, vezi I. Bogdan, *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în *op. cit.*, 1968, p. 559–567; Mardarie Cozianul, *op. cit.*, p. 24–28; С. Н. Чебанъ, *Славяно-румынскій словар*, în *Русск. Филологич. Вѣстика*, Varsovie, 1914.

[46] Termen glosat ca ‘πυρετός, febris’ în Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v.

[47] Mardarie Cozianul, *op. cit.*, p. 140, s.v.

[48] *Ibidem*, p. 190, s.v. Termen glosat ca ‘πυρετ῀ῃ, febris’ în Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

redactat între 1660–1670 de Staicu Grămăticul[49], termenul slavon **жегавица** ‘febră’ este tradus întâi prin *boala focului*, apoi prin *frigurili* (74^{v}). Câteva pagini mai târziu, scribul reia termenul slavon, pentru a-l explica de această dată prin singularul *frigura*, construit din pluralul *friguri*[50].

Dacă autorii dicționarelor slavo-române recurg la o varietate de termeni sau de construcții pentru a denumi „febra”, dicționarele româno-latine din secolul al XVII-lea privilegiază un singur cuvânt: *friguri*. În *Anonymus Caransebesiensis*, lexicon român-latin redactat la mijlocul veacului, *friguri* este tradus prin lat. *febris*[51]; la sfârşitul secolului, în dicționarul latin-român-maghiar al contelui Luigi Ferdinando Marsigli, termenul este folosit exclusiv pentru a traduce lat. *febris*[52].

Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione, realizat de Teodor Corbea între 1691–1697[53], recurge aproape exclusiv la termenul *friguri*, care transpune lat. *febris* şi apare în cinci construcții care traduc derivați ai acestuia: *febricitans* ‘pre care îl prinde sau pre care o prinde *frigurile*’; *febricito* ‘bântuiescu cu *frigurile*’; *febriculosus* ‘cu *frigurile* încărcat, -ă’; *febriens*, *-tis* ‘prinzătorile *friguri*’; *febrilis* ‘de *friguri*’; *febris*, *-is* ‘prindere de *friguri*, *friguri*’. Diminutivul lui *febris*, *febricula*, este redat prin forma diminutivală a substantivului *friguri*, *frigureale*. *Friguri* este folosit şi în glosarea altor termeni latini care descriu diverse forme ale patologiei febrile: *amphemerinus* ‘prindere de *friguri* de toate zilele’; *causodes* ‘*friguri* asudătoare’; *ephemer et ephemeros* ‘prindere de *friguri* de o zî’; *epialos* ‘feali al *frigurilor*’; *querceraeus, -a, -um ut frebris quarcera* ‘friguri tremurătoare’; *tertiana febris* ‘*friguri* de a treaea zî’[54].

[49] Pentru identificarea scribului dicționarului, conservat în ms. rom. 312 al Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, vezi D. Strungaru, *art. cit.*, p. 148–151.

[50] Forma prezentă în acest manuscris este menționată în I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, ediție de Gr. Brâncuş, Bucureşti, 2003, p. 129, s.v. *frig*.

[51] Vezi *Dictionarium valachico-latinum*. Primul dicționar al limbii române, studiu introductiv, ediție, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, 2008, p. 86.

[52] Vezi C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsiglianum”. Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930, p. 205, s.v. Traducerea lat. *febrilis* prin *frigoros* (*ibidem*, s.v.) ar putea fi interpretată ca un calc semantic, dat fiind că termenul românesc nu cunoaşte nicio atestare unde să aibă semnficația ‘febril’; cf. DA, s.v. *friguros*.

[53] Vezi Teodor Corbea, *Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione*, ediție de A.-M. Gherman, vol. I: studiu introductiv, note şi text, Cluj-Napoca, 2001.

[54] Termenul apare şi în traducerea cuvântului *centauria*, glosat ca ‘iarbă gonitoare de *friguri*, iarbă încetătoare de sânge’, o plantă recunoscută pentru virtuțile sale de a vindeca febra, care, în română, are două nume formate din *friguri*: *frigór* şi *frigurică* (vezi DA, s.v. *frig*; CDDE^{2}, s.v. *frig*). *Centauria* a fost identificată cu *centarium umbellatum* de Al. Borza, în *Numiri româneşti de plante în secolul al XVII-lea – al XVIII-lea*, în CL, 3, 1958, p. 199–218.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

Lexicon compendiarium Latino-Valachicum, redactat în 1759–1765[55], continuă tradiția utilizării exclusive a termenului *friguri*, folosit pentru a transpune în româneşte două cuvinte şi două expresii: *febris* şi derivatul său *febricito* sunt traduse respectiv prin *friguri* şi 'mă prind *frigurile*', iar *decessio febrium* şi *discessit a me febris* sunt transpuse prin 'lăsare *frigurilor*' şi 'm-au lăsat *frigurile*'[56].

Totuşi, alte lucrări lexicografice din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea diversifică inventarul termenilor care desemnează *febra*, iar termenul *friguri* intră în noi raporturi de concurență cu aceştia.

Glosarul italian-român de la Göttingen, redactat în 1770[57], este prima lucrare lexicografică care diferențiază stările febrile, deoarece recurge la termeni distincți pentru a denumi trei tipuri de afecțiuni febrile. Astfel, 'febre fredda' este glosată prin *friguri*; 'febre acuta' prin *languore*, formă a lui *lângoare*, iar 'febre calda' prin *scerbentala*, formă a lui *fierbințeală*.

Dicționarul slavo-român din 1778 alcătuit de ieromonahul Macarie[58] lasă să transpară aceeaşi atenție acordată clasificării maladiilor febrile, care se manifestă, la nivel lingvistic, prin diversificarea termenilor care denumesc *febra*. Astfel, după ce termenul slavon **жегавица** 'febră' este tradus atât printr-un derivat al lui *foc*, *înfocarița*, cât şi prin *frigurile* (f. 194^{v}), scribul lărgeşte seria sinonimică a termenului *friguri*, utilizând *focariță* şi *fierbințeală*, pentru a traduce **жегавицѫ имѣю** 'amu *focariță*, amu *friguri*, cuprins sânt de *fierbințeală*, de *friguri*, mă prindu *frigurile*' (f. 194^{v}–195^{r}). Copistul utilizează exclusiv *friguri* pentru a traduce **огнавица** '*frigurile*, boala şi prinderea *frigurilor*', şi **огнавицею болю** 'bolescu de *friguri*, iar sintu bolnav de *friguri*, mă prind *frigurile*', dar pentru a exprima un grad superlativ al maladiei febrile recurge la termenul *lângoare*: **огнавица ѯлѣѫ** '*friguri* reale, *friguri* cumplite, *lângoare*'.

[55] Vezi Grigore Maior, *Institutiones lingvæ Valahicæ*, *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, ediție, studiu introductiv, note şi indice de A.-M. Gherman, Alba Iulia, 2001.

[56] *Ibidem*, s.v. *discedo.*

[57] Paternitatea şi data redactării dicționarului nu au întrunit consensul specialiştilor: în opinia lui G. Piccillo, textul a fost scris în 1770 de misionarul Antonio Maria Mauro; vezi G. Piccillo, *Il ms. romeno Asch 223 di Göttingen (sec. XVIII)*, în „Travaux de linguistique et de littérature" edités par le Centre de Philologie et de Littératures romanes de l'Université de Strasbourg, XXV, 1987, p. 14–20; cf. recenzia lui Gh. Chivu în SCL, XL, 1989, p. 163, căruia i se pare neconvingătoare demonstrația privind paternitatea lexiconului. Primul editor al textului, Ştefan Paşca, a considerat că dicționarul a fost redactat de venețianul Francantonio Minotto între 1771–1772; vezi Şt. Paşca, *Manuscrisul italian-român din Göttingen*, în „Studii italiene", N.S., 2, 1935, p. 119–136. Manuscrisul fusese descris de N. Iorga, în *Manuscripte străine din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Academiei Române", Secția istorică, Seria a II-a, XX, 1899, p. 197–203.

[58] Acest dicționar, care urmează modelul lucrării lui Staicu Grămăticul, este conservat în ms. rom. 2252 al Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti; pentru descrierea sa, vezi B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. II, ediție şi studiu introductiv de Gr. Brâncuş, Bucureşti, 1974, col. 1259; Mardarie Cozianul, *op. cit.*, p. 55–56; M. Seche, *op. cit.*, p. 14; Gh. Mihăilă, *op. cit.*, 1973, p. 62.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

Dicționarul grec-român folosit de monahii traducători din comunitatea lui Paisie Velicikovski, redactat în 1796[59], lărgeşte, la rândul său, inventarul de termeni denumind *febra*. Cu excepția lui πυρεταίνω, explicat prin ‘mă prindu *frigurile*’, definițiile altor trei termeni greceşti confirmă poziția importantă pe care încep să o dețină în limba literară derivate ale adjectivului *fierbinte*, *fierbințeală* şi *înfierbânta*, care, contextual, au sensurile de ‘febră’, respectiv de ‘a avea febră’. Astfel, πυρετὸς este tradus prin ‘*friguri* sau *fierbințeală*’; θέρμη prin ‘*fierbințeală*, *friguri*’, iar θερμαίνομαι prin ‘*mă înfierbântu*, *mă prindu frigurile*’[60].

Probabil că asociația dintre pluralul *friguri* ‘febră’ şi singularul *frig*, a condus la apariția unor confuzii într-un glosar francez-grec-român din aceeaşi perioadă[61], unde regăsim utilizarea corectă a termenului românesc, în situația în care *fiévreux* este tradus prin ‘aducător de *friguri*’, dar şi două traduceri eronate, în cazul în care *frileux* (< lat. *frigorosus*) este tradus prin ‘temător de *friguri*’, iar *morfondu*, participiu al lui *morfondre*, atestat în secolul al XVI-lea cu sensul de ‘a (i) se face frig’, este explicat prin ‘cuprinsu de *friguri*’.

2.2. Descântecele conservate în manuscris reprezintă, la rândul lor, o sursă importantă pentru studierea acestui câmp onomasiologic, deoarece numeroase asemenea texte sunt considerate susceptibile de a vindeca febra. Am inventariat cincisprezece descântece, conservate în manuscrise redactate în secolele al XVIII-lea–al XIX-lea, care recurg cu precădere la termenul *friguri*[62]. Acelaşi cuvânt apărea, de altfel, şi în *Indicele de cărți interzise*, tradus între 1667–1669 de Staicu Grămăticul, care atrăgea atenția asupra răspândirii unor astfel de texte magice în literatura epocii[63]:

„Sântu iar ş-alte între dumnezeiasca scriptură scripturi minciunoase de eretici scrise spre pacoste neştiuților în care sântu […] *molitve minciunoase de friguri…*”[64].

[59] Vezi *Dicționar grec-român după alfabet*, ediție de Lia Brad Chisacof, Bucureşti, 2005.

[60] Este în egală măsură posibil ca autorii care fac asemenea clasificări, anume autorul dicționarului italian-român şi scribii dicționarului grec-român, să fi cunoscut distincția, curentă în lumea greco-romană, între febra caldă şi febra rece. Această distincție fusese preluată şi de Teodor Corbea care traducea *querceraeus,-a,-um ut frebris quarcera* prin ‘friguri tremurătoare’, iar *causodes* prin ‘friguri asudătoare’, urmând modelul dicționarului lui Albert Szenci Molnár, unde lat. *quercereus, -a, -um ut febris querecta* corespundea gr. φρικοδης, iar lat. *causodes* – gr. καυσοδης. Am utilizat a doua ediție a dicționarului lui Albert Szenci Molnár, *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*, Hanovia, Willerian, 1611.

[61] Pentru acest glosar, redactat în secolul al XVIII-lea, la o dată necunoscută, vezi N. Iorga, *Alte ştiri despre literatura românească în secolul al XVIII-lea*, „Revista Istorică”, VII, 1921, p. 106–116.

[62] Aceste texte au fost analizate şi editate în Emanuela Timotin, *Limba descântecelor româneşti*, Teză de doctorat, Universitatea din Bucureşti, 2007, p. 91–116, xxviii–xlii.

[63] Pentru o ediție recentă a acestui text, vezi Al. Mareş, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, XXIII, 2005, p. 276–279.

[64] *Ibidem*, p. 276. Termenul *friguri* apare şi în alt capitol al *Indicelui*, care aduce în discuție puterea atribuită sfântului Sisinie de a vindeca febra: „Că grăiaşte acest ticălos că şezând sfântul Sisinie pre muntele Sinaei şi pre un înge<r> Sihail numeaşte, care iaste spre zminteală a mulți oameni, şi şeapte feate ale lu Irod cu *frigurile* băsnuiia răul…”; *ibidem*, p. 278.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

Una dintre redacţiile descântecelor manuscrise contra febrei, ilustrată prin cinci texte[65], face apel exclusiv la termenul *friguri* pentru a denumi această maladie, dar propune, în acelaşi timp, o clasificare a stărilor febrile, realizată întotdeauna prin construcţii al căror element central este termenul *friguri*. Două manuscrise (1739, 3944) utilizează calcuri precum *friguri de trei zile* şi *friguri de patru zile* pentru a exprima în română termenii latini *tertiana* şi *quartana*[66] şi recurg la sintagma *friguri de toate zilele* pentru a denumi 'febra cotidiană'[67]. Din 1805, descântecele manuscrise dezvoltă tipologii specifice şi creează clasificări ale bolilor febrile în funcţie de momentele zilei:

„să porunceşti frigurilor, cele de dimineaţă, de la prânzi, de la neamiiazi, // de la chindie, de la apusul soarel<u>i, de la cină, de la mezul nopţii, de la cântarea cocoşilor, de la vărsatul zorilor, de la răsăritul soarelui" (ms. 2226, f. 56^{v}–57^{r}).

Această modalitate de a distinge între stările febrile nu este specifică, totuşi, descântecelor manuscrise româneşti, căci clasificări similare se regăsesc şi în textele magice medievale:

„adiuro te frigore rus per patrem et filium et spiritum sanctum per tria testimonia per qutuor evangelista per XII prophetas per angelos celi per cardines mundi per quem deus fecut mundum *siue biduanus siue triduanus [sic] siue quadriduanus siue meridianus siue nocturnus siue in die siue in nocte* ut amplius non noceatis isto homini"[68].

Un text tardiv, redactat la mijlocul secolului al XIX-lea, lărgeşte o dată în plus clasificarea stărilor febrile:

[65] Textele sunt conservate în ms. rom. 1739 (f. 24^{v}), 3944 (f. 89^{v}), 1517 (f. 43^{r}), 2226 (f. 56^{v}–57^{r}) şi 5188 (f. 46^{v}) ale Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti. Două dintre ele (ms. rom. 1739, 3944) au fost redactate între 1778 şi sfârşitul veacului al XVIII-lea, iar celelalte în secolul următor.

[66] Pentru rolul acestor calcuri în terminologia medicală, vezi Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). IV. Stilul textelor medicale*, în LR, XXX, 1981, p. 223. Prezenţa construcţiei *friguri de patru zile* arată că *cfartana*, neologismul utilizat de Cantemir la începutul secolului al XVIII-lea (vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 54) nu fusese asimilat în limba literară. El pare a nu fi intrat, de altfel, nici în terminologia medicală, deoarece neologismul, sub forma *cartana*, explica sintagma sinonimă într-un manuscris medical: „frigurile de a patra zi, adică cartana"; vezi P. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc. 1382–1775*, vol. I, Călăraşi, 1938, p. 331. În legătură cu acest manuscris, despre care s-a considerat că ar fi fost redactat pe la 1760, N. A. Ursu a demonstrat recent că datează de la începutul secolului al XIX-lea; vezi N. A. Ursu, ***Meşteşugul doftoriii**, primul tratat de medicină în limba română, tradus din greceşte de doctorul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 şi 1817*, în LR, LV, 2006, p. 403–416.

[67] Sintagma apărea şi în dicţionarul lui Teodor Corbea, unde 'prindere de *friguri de toate zilele*' traducea *amphemerinus* (vezi Teodor Corbea, *op. cit.*, s.v.), dar şi în textul medical deja amintit (vezi Samarian, *op. cit.*, p. 331). Pentru construcţii precum *cotidiana/quotidiana febris* sau *febris amphemerinos*, care exprimau în latină această formă febrilă, vezi D. Bégnu, *Un exemple d'exploitation de la base d'Esculape: une liste des noms de maladie*, în Armelle Debru, G. Sabbah (ed.), *Nommer la maladie. Recherches sur le lexique gréco-latin de la pathologie*, St.-Étienne, 1998, p. 172–200.

[68] Textul datează din secolul al IX-lea şi a fost preluat din Verena Holzmann, *„Ich beswer dich wurm vnd wyrmin". Formen und Typen altdeutscher Zaubersprüche und Segen*, Bern, 2001, p. 160.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

„frigurile cele din ceea zi, şi cele din a doo zi, şi cele din a treie zi, şi cele din toate zilele, şi cele din noapte, şi cele din mezul nopţii, şi cele din toate nopţile, şi cele din somn, şi cele prin osteneală, şi cele din tot feliul şi chipul” (ms. rom. 5188, f. 46^{v}).

O altă redacţie de descântece de friguri, ilustrată de texte datând din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea (ms. 1739, 3944), recurge la un termen inedit pentru a denumi febra: *iezeri*, termen care provine din paleosl. **кєзєрѡ**, ‘lac’,‘gheena’[69]. În condiţiile în care termenul românesc *iezer* are semnficaţia de ‘lac, tău, lac adânc, pe care sătenii îl cred fără fund şi în care locuiesc balaurii; ochi de mare; lac de munte; loc băltos, mocirlos; gheena’[70], această denumire pare a se face ecoul credinţelor în etiologia lacustră a febrei.

Descântecele din codicele redactate la începutul veacului al XIX-lea aduc şi ele mărturii interesante pentru cercetarea de faţă în măsura în care utilizează formule specifice altor tipuri de texte analizate aici. Astfel, un text bazat pe evocarea vindecării miraculoase a soacrei apostolului Petru (ms. rom. 1118, f. 40^{r}) foloseşte sintagma *friguri mari*, ceea ce sugerează că modelul său îl reprezenta fragmentul corespunzător din *Evanghelia lui Luca*[71]. Construcţia *friguri mari* va continua să fie folosită, chiar în afara contextului evanghelic, şi apare către mijlocul secolului al XIX-lea în titlul unui descântec care descrie întâlnirea dintre Hristos şi femeia samariteancă: *Doftorie pentru friguri mari* (ms. rom. 2980, f. 2^{r}).

Asociaţia dintre *friguri* şi *lungoare*, care se regăsea deja în lexiconul italian-român din 1770 şi în dicţionarul slavo-român din 1778, reapare într-un descântec copiat în 1825–1826, în care cele două cuvinte figurează într-o serie enumerativă: „şi-i izbăveaşte pre toţi cei ce zac şi pătimescu *de friguri şi de lungoare* şi de farmece” (ms. 5706, f. 57^{v}).

3. Analiza acestor trei tipuri de surse, religioase, lexicografice şi magice, arată că în româna veche clasa onomasiologică a *febrei* cunoaşte un inventar de termeni cu o dinamică proprie, în raport cu evoluţia limbii literare.

În literatura română a secolului al XVI-lea sunt atestaţi mai mulţi termeni cu sensul de ‘febră’. Cel mai frecvent este un termen polisemantic de origine latină, *foc*, care, în textele religioase unde primeşte semnificaţia ‘febră’, traduce sl. **ѻгнъ** ‘foc’, ‘febră’. Avem a face cu un calc semantic, izvorât din fidelitatea faţă de modelul slavon al textului sacru. În favoarea acestei afirmaţii stă faptul că, în secolul al XVII-lea, pentru a transpune în română un alt termen slavon cu sensul de ‘febră’, **жєгавица**, se recurgea la sintagma *boala focului*, înlăturându-se astfel orice ambiguitate cu privire la semnificaţia contextuală a cuvântului *foc*. Două derivate

[69] Fr. Miklosisch, *op. cit*., s.v.

[70] DA, s.v.

[71] Influenţa textelui biblic asupra descântecelor nu este surprinzătoare, dat fiind succesul de care anumite fragmente evanghelice, precum începutul *Evangheliei lui Ioan* (*In principium erat verbum*), s-au bucurat în istoria magiei curative, şi în condiţiile în care fragmentul din *Luca* despre vindecarea febrei era considerat în epoca medievală de Biserica catolică ca o modalitate licită la care se putea recurge pentru vindecarea acestei boli; vezi, în această privinţă, C. Lecouteux, *Charmes, conjurations et bénédictions. Lexique et formules*, Paris, 1996, s.v. *fièvres*.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

ale lui *foc* cu sensul de ‘febră’, *focariță* şi *înfocariță*, traduc, la rândul lor, termeni slavoni, fiind atestați în dicționarul slavo-român din 1778[72]. Dacă utilizarea termenului *foc* ‘febră’ în limba veche pare a fi cultural determinată, folosirea sa în terminologia contemporană a „*febrei*” are cauze diferite şi se explică atât prin influența limbilor slave învecinate, cât şi printr-o dezvoltare semantică internă, fondată pe asimilarea dintre foc şi temperatura ridicată, specifică bolilor febrile[73].

Secolul al XVII-lea marchează o cezură în dinamica termenilor folosiți pentru a denumi *febra*. În limba literară pătrunde un termen nou, *friguri*, care, aşa cum a arătat examinarea surselor din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, va cunoaşte o utilizare impresionantă: acesta este folosit exclusiv în toate edițiile româneşti ale *Bibliei*, în toate edițiile *Evangheliarului* şi *Apostolului* tipărite începând cu secolul al XVIII-lea, în întrega lexicografie latino-română, precum şi în glosarul francez-grec-român din veacul al XVIII-lea. De asemenea, are rolul de centru de grup al sintagmelor care descriu tipologii ale maladiilor febrile.

Tot la jumătatea veacului al XVII-lea, un alt termen pătrunde în câmpul onomasiologic al febrei: *lângoare*. Cuvântul, care în veacul al XVI-lea avea sensul generic de ‘boală’, sens atestat, de altfel, şi în aromână şi meglenoromână[74], a cunoscut o importantă evoluție semantică. În secolul al XVII-lea, avea sensul de ‘febră’, aşa cum atestă atât trei versiuni manuscrise ale *Faptelor*, unde traducea sl. **огнъ**, cât şi dicționarul lui Mardarie Cozianul din 1649, unde traducea **жегавица** şi **огница**; în secolul următor, desemna o ‘febră de o acuitate specială’, conform unui dicționar italian-român din 1770, unde traducea ‘febre acuta’, respectiv unui dicționar slavo-român din 1778, unde **огнавица ѯлеѫ** era transpus prin ‘friguri reale, friguri cumplite, lângoare’[75]. Cuvântul apare şi în limba contemporană, pentru a desemna tifosul[76].

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, trei dicționare – italian-român din 1770, slavo-român din 1778 şi grec-român din 1796 – stabilesc constant o relație de sinonimie între *friguri* şi *fierbințeală*, care traduc termeni desemnând *febra*. Se pare că începând cu această perioadă, la nivelul limbii literare se manifestă tendința de a atribui cuvântului *friguri* un sens suplimentar, care coincide cu singularul său, *frig*, de unde distincția legitimă între *friguri* şi *fierbințeală*, care devin termeni cu distribuție complementară pentru a exprima „febra”. Cu sensul de ‘febră’,

[72] Cuvintele nu sunt glosate în DA; cf. DA, s.v. *focărițe* ‘chibrituri’.

[73] Observația îi aparține Lucreției Mareş (*art. cit.*, p. 33) şi se sprijină pe utilizarea termenului *foc* ‘febră’ în Maramureş şi Banat. Pentru folosirea termenului şi în Oltenia, vezi *Noul Atlas Lingvistic Român. Oltenia*, Bucureşti, 1967, harta 133. În opinia noastră, utilizarea termenului *foc* cu sensul de ‘febră’ în aromână (vezi T. Papahagi, *op. cit.*, s.v.) se explică, de asemenea, prin influența limbilor învecinate şi prin evoluție internă.

[74] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 179.

[75] Textul medical de la începutul veacului al XIX-lea pare a atribui un sens similar cuvântului *lângoare*, aşa cum arată construcția „lângoare şi frigurile cele cumplite”; vezi P. Samarian, *op. cit.*, p. 331.

[76] Termenul pare a fi fost utilizat cu acest sens de către scriitorii moldoveni încă din secolul al XVII-lea; vezi DA, s.v.; pentru folosirea sa în româna contemporană, vezi V. Rusu, *art. cit.*, p. 209–219.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

fierbinţeală era deja folosit, sporadic, atât în Moldova, din secolul al XVII-lea, de scriitori precum Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, cât şi în Ţara Românească, începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, unde este atestat în scrieri medicale[77]. Derivatul său, *înfierbântat(ă)* apăruse deja în *Evanghelia lui Matei* a *Bibliei* de la 1688. Utilizările lui *fierbinţeală* ‘febră’ în limba veche, coroborate cu observaţia că în secolul al XX-lea, conform anchetelor dialectale, termenul era răspândit într-o vastă regiune a Dacoromaniei[78], sugerează că acesta făcea parte din lexicul popular al *febrei* din româna veche şi că a fost asimilat treptat în limba literară, pentru a ajuta la diferenţierea a două tipuri de stări febrile[79].

Dacă aceşti termeni constituie un lexic stabil pentru denumirea „febrei” în româna veche, alte cuvinte sunt utilizate ocazional pentru a descrie aceeaşi patologie.

Astfel, lexicului „febrei” din secolul al XVI-lea îi aparţine şi termenul *miaţă*, foarte probabil de origine latină, cum sugerează prezenţa sa în dacoromână şi aromână. Cuvântul, a cărui unică ocurenţă în româna veche semnifică ‘febră’, păstrează această semnficaţie în limba contemporană, atunci când desemnează o maladie cu simptomatologie febrilă, tifosul. Termenul de origine slavă *ogniţă* figurează între denumirile „febrei” din aceeaşi perioadă, utilizarea sa fiind, foarte probabil, rezultatul influenţei originalului slavon; el continuă să fie folosit şi în româna contemporană, regional şi cu un sens modificat.

La sfârşitul secolului al XVII-lea, *căldură* este atestat cu sensul de ‘febră’ la Radu Greceanu[80], o utilizare prin care dacoromâna se apropie atât de aromână[81], dar şi de limbile romanice contemporane[82]. De la mijlocul veacului al XVIII-lea sunt consemnaţi alţi termeni pentru a desemna „febra”, precum *arsură*[83] sau *iezer*, ultimul specific descântecelor.

4. În concluzie, spre deosebire de română contemporană, clasa ono-masiologică a „febrei” cuprinde un număr mult mai redus de termeni în româna

[77] Vezi Lucreţia Mareş, *art. cit.*, p. 31.

[78] *Ibidem*, p. 25.

[79] Pentru a denumi *febra caldă* şi *febra rece*, latina făcea apel fie la construcţii precum *febris frigida*, respectiv *incendiosus (morbus)*/ *causus* (vezi D. Bégnu, *art. cit.*, p. 181, 183), fie la adjective antonime, aşa cum arată un text magic din secolul al XIV-lea: „Obsecro, Domine, quicumque hec secum scripta portaverit, non possint ei nocere *febres calide nec frigide*…”; text preluat din Lea T. Olsan, *Latin Charms in British Library, ms. Royal 12.B.XXV*, în „Manuscripta”, XXXIII, 1989, p. 119–128.

[80] Vezi DA, s.v.

[81] Aşa cum arată exemplul: „avum *călduri* mări”, preluat din T. Papahagi, *op. cit.*, s.v. *căldură*.

[82] Lucreţia Mareş (*art. cit.*, p. 36) a arătat că folosirea rom. *căldură* ‘febră’ corespunde utilizării contemporane a sard. *kallentura* şi a sp. *calentura*.

[83] Această atestare a cuvântului cu sensul de ‘febră’ într-un manuscris medical muntenesc de la mijlocul veacului al XVIII-lea, a fost considerată un calc de N. A. Ursu, în *op. cit.*, p. 56; cf. Lucreţia Mareş (*art. cit.*, p. 32–33), care, plecând de la observaţia că termenul este folosit în mod similar în Muntenia, în româna contemporană, consideră că traducătorul manuscrisului l-ar fi folosit deoarece îl cunoştea din vorbirea curentă.

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)

veche. Din secolul al XVII-lea, *friguri*, continuatorul lat. *frigora*, devine termenul utilizat cu predilecție în limba literară, înlocuind termenul *foc*, folosit frecvent în veacul al XVI-lea în texte religioase tributare unui model slavon. Totuşi, în pofida poziției sale puternice în sistemul limbii, *friguri* va avea concurenți puternici: în secolul al XVII-lea şi chiar în primul deceniu al veacului următor, *foc* continuă să fie utilizat intens la nivelul textelor religioase tributare unui model slavon care sunt difuzate pe cale manuscrisă; din secolul al XVII-lea, *lângoare* desemnează, la rândul său, 'febra', dar sensul său va evolua spre o specializare mai strictă; în secolul al XVIII-lea, *fierbințeală*, aparținând, probabil, limbii populare, apare în limba literară, intrând în raport de distribuție complementară cu *friguri*. Alți termeni cunosc o existență mai degrabă pasageră: *căldură* şi *arsură* sunt atestați sporadic în operele literare, *focariță* şi *înfocariță* sunt traduceri ocazionale ale unor termeni slavoni, *ogniță* şi *miață* cunosc o unică atestare cu sensul de 'febră', *iezer* pare specific textelor magice.

Astfel, istoria numelor „febrei" în româna veche se suprapune, din mai multe puncte de vedere, cu istoria cuvântului *friguri*, o istorie care continuă şi astăzi în limba literară, unde termenul este folosit în textele de cult.

FRIGURI 'FIÈVRE', SES SYNONYMES ET SES CONCURRENTS EN ROUMAIN ANCIEN. L'ÉVOLUTION D'UN CHAMP ONOMASIOLOGIQUE

(Résumé)

L'auteure étudie la dynamique des termes roumains désignant la *fièvre* en roumain ancien (XVIe–XVIIIe siècles) à partir des données des textes religieux, des ouvrages lexicographiques et des charmes manuscrits. L'examen montre qu'au XVIe siècle l'usage fréquent du mot *foc* (< lat. *focus*) est culturellement déterminé, mais qu'à partir de 1648 *friguri* (< lat. *frigora*) devient le terme le plus utilisé dans la langue littéraire pour dénommer la « fièvre ». L'analyse porte également sur la concurrence entre *friguri* et d'autres termes comme *lângoare* et *fierbințeală*, et traite d'autres mots à usage occasionnel, comme *arsură*, *căldură*, *iezer*, *(în)focariță*, *miață*, *ogniță*.

Cuvinte-cheie: onomasiologie, sinonimie, secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, patologie, febră, texte religioase, dicționare, descântece.

Mots-clés: onomasiologie, synonymie, XVIe–XVIIIe siècles, pathologie, fièvre, textes religieux, dictionnaires, charmes.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A586 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:40 UTC)